

Posljednjem, četvrtom problemu, borbi za nacionalnu nezavisnost, posvećena je veća pažnja u prvom dijelu knjige, kada je ona bila i važnija: neposredno nakon rata zbog nepriznavanja zapadnih granica od Velike Britanije i SAD, a nakon Rezolucije Informbiroa zbog pritiska zemalja istočnoevropskog »lagera«. Upravo su u takvom izuzetno teškom međunarodnom položaju naše zemlje korijeni današnje jugoslavenske vanjskopolitičke orijentacije — daljnje borbe za afirmaciju principa aktivne i miroljubive koegzistencije i stvaranja ravnopravnih odnosa unutar međunarodnoga komunističkog pokreta. Prikazi te problematike dani su korektno u najdubljoj vezi s našim unutrašnjim društveno-političkim razvojem.

I na kraju da zaključimo: uz niz kritičkih primjedbi, ostajemo pri već danoj ocjeni da je to dosad najpotpunija i najbolja knjiga o našem poslijeratnom razdoblju s obzirom na stanje u historiografiji. Primjedbe nismo navodili zato što je lakše kritizirati, nego sam nešto napraviti, već zato što se ne slažemo s mišljenjem da pojedinac ne može napraviti bolju knjigu. Može, ako realno sagleda njene pozitivne i negativne strane, povećati stupanj kritičnosti i ode još korak dalje u prevladavanju historijske distance.

Zlatko Čepo

*MAKEDONIJA KAO PRIRODNA I EKONOMSKA CJELINA,
Skopje 1978, 347 str.*

U povodu 75. godišnjice Ilindenskog ustanka i 34. godišnjice održavanja Prvog zasjedanja ASNOM-a (Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Makedonije), u izdanju Instituta za nacionalnu istoriju iz Skopja izišao je iz štampe rad »Makedonija kako prirodna i ekonomska celina«. Taj je rad zapravo prijevod knjige objavljene 1945. godine s istim naslovom (također u povodu dvokratnog makedonskog praznika Ilindena) na bugarskom jeziku: »Makedonija kato prirodno i stopansko cjelo« u izdanju Makedonskog naučnog instituta u Sofiji. Uz prijevod teksta na makedonski jezik, u tome su izdanju objavljeni i dokumenti, iz kojih se vide programski pravci Makedonskog naučnog instituta u Sofiji i dokumenti o prijenosu pokretnog materijala iz sofijskoga Makedonskog naučnog instituta u Skopje.

U predgovoru tome izdanju, koji je napisao Duško Popovski (str. 5–9), ukratko je rezimiran spomenuti rad i naglašeno da je Makedonija razmatrana u njenim geografsko-etnografskim granicama, nezavisno od njene podjele poslije balkanskih ratova. Zatim su u radu objavljeni dokumenti o kojima je već bilo riječi (str. 9–16) a prevedeni je tekst od str. 17. do 328. Na kraju (str. 331–343), dana je bibliografija upotrijebljena prilikom pripremanja spomenutog rada, sredena tematski, tako da je ukupni broj stranica te knjige 347.

U uvodnom dijelu rada »Makedonija kao prirodna i ekonomska cjelina« (str. 19–31) razmatran je geografski položaj, odnosno položaj Makedonije na Balkanskom poluotoku, pojam Makedonije i njeno prostiranje u prošlosti, zatim su navedene granice Makedonije i naglašeno da u njima zahvaća površinu od

67.742,2 km². Dalje je prikazana oblasna podjela Makedonije na bazi riječnih slivova, odnosno geografsko-geoloških i klimatsko-privrednih sličnosti; tako je dana i na karti (str. 29).

Tekst koji dalje slijedi podijeljen je na dva dijela; u prvom su dijelu razmotrene pojedine makedonske oblasti, a u drugom Makedonija kao cjelina.

U prvom podnaslovu prvoga dijela rada prikazana je jugozapadna Makedonija, odnosno oblast na rijeci Bistrici (str. 33–56), sa posebnim pregledom krajeva oko gornjeg toka Bistrice (Kosturski kraj i Naselička kotlina) i krajeva oko srednjeg toka Bistrice (Selfidženska i Sarigolska kotlina). Prilikom razmatranja krajeva oko gornjeg toka Bistrice konstatirano je kako prirodni uvjeti nisu bili dovoljni da bi stanovništvo moglo da živi od zemljoradnje i stočarstva, te je dio stanovništva bio prinuđen da ode na pečalbu. Nasuprot tome, priroda je bila darežljiva prema krajevima oko srednjeg toka Bistrice, gdje je privredna grana bila zemljoradnja, u prvom redu uzgoj povrća i industrijskih kultura. Dok je u manjim naseljima osnovno zanimanje stanovništva bila seoska privreda, u gradskim centrima tih krajeva, Kosturu i Kožanima, prevladavalo je zanatstvo i trgovina, naročito kožarskim proizvodima, kojima su trgovci iz Kostura u XVIII i XIX st. trgovali čak sa srednjom Evropom. Tih je gradskih zanimanja također bilo i u manjim gradovima — Stajistu, Grevenu, Lapsistu i Kajlaru. O posljednjem je rečeno da njegov razvitak datira s kraja prošlog i naročito od prvih decenija ovog stoljeća, kao rezultat naseljavanja doseljenika iz Male Azije.

Što se tiče narodnosnog sastava stanovništva u toj oblasti, naglašeno je da je u seoskim i manjim gradskim naseljima ono bilo uglavnom makedonsko, a u većim gradovima, kao Kosturu, Kožanima i Kajlaru, prevladavalo je grčko stanovništvo, čiji je broj rastao pogrčavanjem makedonskog, vlašskog i ostalog stanovništva, ali se naročito povećao poslije 1923. godine na osnovi ugovora o razmjeni »nacionalnih manjina« između Turske i Grčke.

Od 57. do 124. stranice u radu se govori o najprostranijoj makedonskoj oblasti — Primorskoj Makedoniji, i posebno razmatraju njene mikroceline — Solunska oblast, Kalkidički poluotok, Lagadinsko-bešička kotlina, oblast Kruše planine i krajevi oko donjeg toka rijeke Strume.

Dalje se u radu navode osnovne geografske, privredne i populacione karakteristike svih krajeva Solunske oblasti, odnosno Solunske nizine, Kara kamen-planine, Meglenske kotline, Gevgeljske, Valandovske i Dojranske kotline, brdskog kraja Pazara i Gumendže, Kukuškog brdskog kraja, planine Hortač i neposredne okoline Soluna s gradom. Naglašeno je da su prostrane baruštine u Solunskoj nizini do prije nekoliko decenija predstavljale smetnju za njeno racionalnije korišćenje, a ostali da su krajevi imali raznovrsniju privredu i gušću naseljenost. U kotlinama se proizvodilo povrće, voće (srednjoevropsko, a ponegdje i sredozemno), subtropske i industrijske kulture i dud za uzgajanje svilene bube; u brdskim krajevima bila su zastupljena žita, vinogradi i pašnjaci za uzgoj stoke; a na Dojranskom jezeru bio je razvijen ribolov. Zatim je kratak osvrt na gradove u toj oblasti — Ber (Veria, Karaferia), Voden (Edesa), Njeguš, Gumendže, Dojran i dr. — a s obzirom na mjesto i ulogu koju je Solun stoljećima imao za Makedoniju, posvećeno mu je više prostora. Istaknuto je da se s razvitkom industrije s kraja XIX st. i povećanjem njegovog stanovništva (od 120.000 1910. godine na 236.524 god. 1928), veoma povećala i socijalna diferencijacija stanovništva.

Iz navedenih statističkih podataka o brojčanom i narodnosnom sastavu stanovništva u Solunskoj oblasti vidi se da je u selima i u manjim gradskim naseljima prevladavalo makedonsko stanovništvo (Voden, Gumendže, Gevgelija i dr.), u nekim gradovima (Ber, Njeguš i dr.) bilo je mješovito — grčko, vlaško, makedonsko, ranije tursko, i u novije vrijeme povećano doseljenicima iz Male Azije. Za Solun je naglašeno da je imao kozmopolitski karakter, i da se broj makedonskog stanovništva povećavao od XVIII st. naovamo.

Dalje je u radu razmotren Kalkidički poluotok, s tipičnom sredozemnom klimom, sredozemnim biljnim pokrivačem, i poznatim svetogorski manastiri. Naglašeno je da se njihova uloga promijenila zbog smanjenja religioznosti stanovništva, ali da kulturno nasljeđe u njima sačuvano (stari rukopisi, knjige, ikone i dr.) i danas ima veliku važnost za historiju pravoslavnog stanovništva uopće.

Prilikom navođenja karakteristika Lagadinsko-bešičke kotline i susjedne Kruše-planine istaknuto je da je, zbog suhe klime, privredna aktivnost bila ograničena na ribarenje po jezerima i na uzgoj stoke, a zemljoradnja se razvila tek posljednjih desetljeća. U pogledu stanovništva, konstatirano je da je, do doseljavanja maloazijskih »Grka« poslije 1923. godine, prevladavalo makedonsko i juručko stanovništvo.

Prilično je prostora u radu posvećeno krajevima oko donjeg toka Strume, naročito plodnoj Serskoj i Dramskoj kotlini. Zahvaljujući terenskim i klimatskim uvjetima, kaže se u radu, te su kotline doživjele privredni razvitak još u XVIII i XIX st., kad su se pamuk i duhan, koji su se proizvodili u njima, izvozili čak u Srednju Evropu, i kad je Ser, sa 25.000—30.000 stanovnika bio po veličini drugi grad u Makedoniji (iza Soluna). Ali postavljanje granice 1913. godine, a zatim preseljavanje muslimanskog stanovništva, negativno je utjecalo na razvoj naročito gradskih centara kotlina (Ser i Drama), u kojima je polovica stanovništva bila muslimanska. Doseljavanjem maloazijskih »Grka«, nešto brže rastao je grad Drama, tako da je, prema statistici iz 1928. godine, broj stanovnika u oba grada bio oko 29.000 u svakom. Sličnu sudbinu u privrednom i populacijskom pogledu doživjele su i susjedne manje kotline — Zrnevska i Meštanska, s tržišnim centrima Zrnevo i Pravišta, odakle su deseci tisuća Makedonaca prinudno preseljeni u Bugarsku i na njihovo mjesto doseljeni maloazijski i kavkaski »Grci«, čime je bila izmijenjena slika stanovništva u tim krajevima. Privredna stagnacija poslije 1913. godine nije mimoišla ni relativno slabije naseljene brdske krajeve na sjeveroistoku od Serske kotline (Ziljahovski i Valoviški kraj), gdje je vinogradarstvo svjesno bilo zapostavljeno da ne bi konkuriralo vinogradskim rajonima u staroj Grčkoj — stoji u zaključku rada.

Razmatranjem Kavalskog kraja završava prikaz Primorske Makedonije. Nakon što je konstatirano da je taj kraj najtopliji u Makedoniji, da je maslina najzastupljenija kultura i da ima malo zemlje za obrađivanje, naglašeno je da je povećanje stanovništva doseljenim »Grcima« iz Turske (od oko 3600 Kavala je porasla na 50.000 stanovnika) izazvalo veliku nezaposlenost u gradskom centru toga kraja. U pogledu narodnosne strukture, kao uglavnom i u ostalim većim gradskim centrima u Primorskoj Makedoniji, u Kavali je prije prevladavalo tursko, a zatim grčko stanovništvo, a u okolnim selima makedonsko.

U narednom podnaslovu razmatrana je oblast rijeke Meste (str. 124—133), odnosno krajevi oko donjeg toka Meste, zatim Nevrokopska i Razloška kotlina, i istaknuto da su zbog njihove različite udaljenosti od mora, različite nadmorske visine, i u klimatskom, i u privrednom i u populacijskom pogledu, one bile sasvim

različite. Tako je delta Meste bila pogodna za uzgoj industrijskog bilja i bila je gušće naseljena. Nevrokopska je kotlina imala manje mogućnosti za zemljoradnju i stočarstvo, a u Razloškoj su prevladavale šume i pašnjaci, te su zbog toga bile i rjeđe naseljene. Zapravo, do smanjenja broja stanovništva došlo je naročito poslije opadanja stočarstva u Razloškom kraju (kad je broj stoke od oko 450.000 u XIX st. bio sveden na svega oko 70.000), zatim opadanja zanatstva u Nevrokopu (u kojem se u prošlom stoljeću održavao poznati sajam), i naseljivanjem muslimanskog stanovništva.

Od 133. do 148. stranice nazmatrani su krajevi oko srednjeg toka rijeke Strume i oko toka Strumešnice (Gornjođumajska kotlina, Sveti Vračko-Petrička, Simitlijska, Melnički kraj, Strumička i Radoviška kotlina) i kao zajednička obilježja označeni: raznovrstan reljef, prijelazna klima od sredozemne ka umjereno-kontinentalnoj i zemljoradnja kao osnovna privredna grana, s raznovrsnim industrijskim kulturama (pamuk, susam, riža, mak, vinova loza i dr.). Uz to je konstatirano da je u većim gradskim centrima, u Petriču, Strumici i dr., bila razvijena i gradska privreda, odnosno zanatstvo, a melnička trgovina sezala je do Podunavlja. Zatim je navedeno da su postavljanje političke granice 1912–1913. godine i sužavanje tržišnog područja negativno utjecali gotovo na sva naselja u tim krajevima. Za narodnosnu strukturu u tim, kao i u krajevima oko rijeke Meste, istaknuto je da se poslije preseljenja Turaka i islamiziranih Makedonaca promijenila u korist makedonskog stanovništva.

Iako veoma udaljene i s različitim privrednim i prirodnim prilikama, uz kotline oko srednjeg toka Vardara (Skopska, Veleška i Tikveška) i oko njegovih lijevih pritoka Bregalnice i Pčinje (Maleševo, Pijanec, Kočanska kotlina, Štipski kraj, Ovče Polje i Lakavička kotlina, Osogovija, Kratovski kraj, Slavište sa Sredorekom i Kumanovski kraj) u radu je razmotrena i tzv. Vardarska oblast, odnosno oblast srednje i sjeverne Makedonije (str. 148–184). Maleševski kraj i susjedni Pijanec prikazani su kao stočarski krajevi (njihov se stočni fond posljednjih desetljeća smanjio na oko petinu); Kočanska kotlina kao veoma plodna, s rižinim, makovim, duhanskim poljima i vinogradima; Ovče Polje sa stepskim karakteristikama, pogodno za pašnjake i žita, a Lakavička kotlina s kukuruzom. Osim lokalnih administrativnih i tržišnih centara — Berovo, Pehčevo, Carevo Selo (Delčevo), Sv. Nikola i Konče — i Štip se uzdigao u zanatski i trgovački centar svih tih krajeva, čije je stanovništvo potkraj XIX st. brojalo više od 20.000. Ali političke promjene poslije 1878. i 1913. godine i u tim su krajevima omele u XIX st. započeti privredni razvitak. U vezi s narodnosnim sastavom naglašeno je da su, iseljenjem Turaka i slaviniziranjem dijela Vlaha (takav je proces bio i u Vlahomeglenu i na ostalim mjestima u Makedoniji), Makedonci osnovna masa stanovništva u tim krajevima.

Iz opisa krajeva oko Pčinje i njenih pritoka vidi se da je osnovno zanimanje stanovništva bilo stočarstvo, ovisno o prirodnim mogućnostima, i rudarstvo u Kratovskom kraju. Konstatirano je da se na račun prijašnjih lokalnih centara — Kratova, a zatim i Krive Palanke — od sredine XIX st. razvio grad Kumanovo, čijem je uzdizanju pridonio razvoj zanatstva, trgovina žitom, stokom i izgradnja željeznice. O stanovništvu u tim krajevima kaže se da je u toku čitavog perioda turske vladavine prevladavalo makedonsko nad turskim stanovništvom, i da je bio sasvim neznatan broj albanskog, vlaškog, romskog i židovskog stanovništva. Dalje se u radu govori o Skopskoj kotlini i utvrđuje da je, radi povoljnih prirodnih uvjeta, bila naseljena odavna prije nove ere. Zatim je prikazan razvojni

put njenog gradskog centra — Skopja i istaknuto da je on, nasuprot mnogim gradovima Makedonije (poslije 1913. godine), doživio nagli porast i u privrednom i u populacionom pogledu, usprkos tome što se iselio velik dio turskog stanovništva. Uz zanatstvo i trgovinu, koji su u Skopju bili i otprije razvijeni, s kraja XIX i na početku XX st. počeli su da se razvijaju industrija i rudarstvo. Kao na većinu gradskih naselja u Makedoniji, i na izgled Skopja, stoji dalje u radu, stoljetna osmanlijska vladavina i do danas (1945) mu je ostavila snažno orijentalско obilježje.

Naredna kotlina uz rijeku Vardar, Veleška, prikazana je s nešto blažom klimom od one u Skopskoj kotlini, i osim pšenice, riže, vinove loze i duhana (kao i u Skopskoj) uzgajaju se još mak i ostale biljke uljarice. Na planinskim pašnjacima uzgajana je stoka, čiji su proizvodi s kraja XVIII i u XIX st. uvukli Veles u evropsku trgovinu. Ali, kaže se dalje u radu, posljednjih desetljeća Veles je stagnirao, jer se velik dio njegovih trgovaca iselio u velike balkanske gradove, a zbog razvoja modernog saobraćaja grad je postao samo tranzitna stanica.

Posljednji iz tzv. Vardarske oblasti, Tikveški kraj, obilježava suha stepska klima odnosno pašnjaci (koji su omogućavali zimovanje stoke i iz ostalih krajeva Makedonije), i pšenica, koja se prije niz Vardar izvozila u Solun. Tek posljednjih desetljeća, stoji u zaključku, počela je proizvodnja pojedinih industrijskih kultura, odnosno uljarica.

U prikazu posljednje makedonske oblasti, koja je u radu označena kao sjeverozapadna Makedonija (str. 184—227), obuhvaćeno je više izdvojenih i međusobno veoma udaljenih krajeva, na primjer: Pelagonija, Porečje, Kičevo, Polog i Reka. Najveću površinu u toj oblasti, kaže se dalje u radu, zahvaća Pelagonija, s tri velika polja — Lerinsko, Bitolsko i Prilepsko, i planinski kraj Železnik (Demir Hisar). Navedene geografske okolnosti omogućile su naseljavanje polja i okolnih planinskih padina, ali je, zbog relativne gustoće stanovništva, dio bio prinuđen na privremeni ili dugotrajniji odlazak u pečalbu i van Evrope. Kao osnovno zanimanje stanovništva označena je zemljoradnja — žito, povrtlarske kulture i vinogradi (koji su stradali od filoksere) a u novije vrijeme duhan — i razvijeno zanatstvo i trgovina u gradskim centrima — Bitolju i Prilepu — čija je važnost u XIX st. prelazila granice Balkanskog poluotoka. Kulminaciju je doživio Bitolj potkraj XIX st., kao administrativni centar te oblasti u Osmanlijskoj imperiji, kad je sa 47.000 stanovnika bio drugi grad u Makedoniji, ali je poslije povlačenja neprirodne granice u njegovoj neposrednoj okolini i ratnih operacija u prvim desetljećima XX st. broj stanovnika prilično opao. Opadanju je također pridonio i spori razvitak industrije, te se dio stanovništva preselio u veće balkanske gradove. Stagnacija Prilepa započela je još prije i povezana je s opadanjem poznatog prilepskog sajma i izgradnjom željeznice, ali se posljednjih desetljeća naglo povećala proizvodnja duhana. Spomenuto je i legendarno Kruševo, čije je stočarstvo, zanatlijsko i trgovačko, vlaško i mijačko stanovništvo, neposredno prije Ilindenskog ustanka, brojalo 9350 osoba.

Mnogo manje mogućnosti za egzistenciju, kaže se dalje u radu, imali su krajevi na sjeveru Pelagonije, odnosno porječje (srednji tok Treske), Kičevski, Debarski i kraj Reka (sliv Radike s centrima Galičnik, Lazarpolje i Gari) zbog čega je dio stanovništva odlazio u pečalbu (kao rezbari, mljekari, krojači i dr.) po cijelom Balkanskom poluotoku. Iako je, u usporedbi s prethodnim, Pološka kotlina imala mnogo veće mogućnosti za privređivanje (voće, žito, konoplja, duhan i dr., a gradski centar Tetovo i zanatstvo), zbog guste naseljenosti velik

dio stanovništva iz ovog kraja odlazio je na pečalbu (kao slastičari, bozadžije, pekari, zidari i dr.).

O stanovništvu u tim krajevima, kaže se da je doseljavanjem Turaka, a u posljednjim stoljećima Albanaca (u Kičevskom, Debarskom kraju i Pologu), i time što je dio makedonskog stanovništva u Reci primio islam, nastalo šarenilo u narodnosnoj slici, u kojoj je prevladavalo makedonsko stanovništvo.

Osvajanjem i nastanjivanjem Turaka — Osmanlija, veoma se promijenila i narodnosna slika srednjovjekovnog makedonskog kulturnog centra — Ohrida, odnosno centra Ohridskog kraja, o kome se govori dalje u tome radu. U vezi s privredom rečeno je da se stanovništvo toga kraja bavilo šumarstvom, uzgajanjem žita, povrća i voća, zatim ribarenjem, a u Ohridu i zanatstvom, tako da je ohridsko kožarstvo u XIX st. čak prelazilo granice Balkana.

Razmatranjem Prespanskog kraja završava se prvi dio rada »Makedonija kao prirodna i ekonomska cjelina«, odnosno razmatranje makedonskih oblasti. Budući da je to bio pasivni kraj, konstatirano je da su, odlazeći na pečalbu i prenoseći iskustvo u svoj rodni kraj, Prespanci postali jedni od najracionalnijih zemljoradnika u Makedoniji, čiji je lokalni centar postao čuven po vrlo dobrim jabukama. Neprirrodna podjela toga makedonskog kraja između tri države, zaključuje se u radu, pridonijela je daljnjem opadanju i raseljavanju stanovništva iz Prespanskog kraja.

U prva tri podnaslova drugoga dijela rada, koji su, usput rečeno, mogli biti prikazani u cjelini, razmatran je reljef, klima, hidrologija, tlo i biljni pokrivač, zapravo prirodne odlike Makedonije.

Prilikom opisivanja osnovnih karakteristika reljefa Makedonije (str. 229—232) konstatirano je da je formiran pod vremenski različitim tektonskim utjecajima (alpski i egejski), te je kao rezultat toga Makedonija zemlja visokih planina i dubokih procjepa među njima koji povezuju kotline zatvorene među planinama.

Na osnovi navedenih metereoloških podataka, utvrđeno je da je klima u Makedoniji uglavnom prijelazna — od sredozemne na kontinentalnu, s velikim razlikama u temperaturi u toku godine i s malo oborina, ali da se mnogo razlikuje u pojedinim mikroregionima.

Zbog različitog reljefa, klime i petrografskog sastava stijena, kaže se dalje u radu, u Makedoniji su je javila raznovrsna tla (crvenica, žutica, crnica, šumska — crvenkasta i boje kave, stepska, slana i glinasta), koja su jako utjecala na raznovrsnu privredu zemlje.

U podnaslovu o biljnom pokrivaču (str. 249—253) naglašeno je da je Makedonija prije bila mnogo bogatija šumama, koje sada (1945) zahvaćaju samo 15% površine. Najzastupljenije su bile listopadne i iglolisne šume, zatim prijelazne od sredozemnomorskih ka srednjoevropskim; sredozemni biljni svijet bio je sveden na najjužnije primorske dijelove Makedonije, dok su na najvišim planinama šume zamijenili pašnjaci.

U narednom podnaslovu (str. 253—291) razmotreni su demografski, etnografski i socijalni odnosi u Makedoniji, odnosno naseljeničke prilike do naseljavanja Slavena; naseljavanje Slavena i njihov položaj do osvajanja zemlje od Turaka-Osmanlija; demografske i etnografske promjene koje su nastale u vrijeme osmanlijske vladavine, i na kraju etnografske promjene poslije 1913. godine, tj. dioba Makedonije.

Na osnovi rezultata proučavanja autora spomenutog rada, koji su zapravo i danas prihvatljivi, najstariji stanovnici Makedonije bili su Trakijci, Iliri i stari Makedonci; od početka nove ere povremeno su prodirali Huni, Goti, Slaveni i Avari, s ciljem da pljačkaju, i od VIII st. na obalama su se naselili grčki kolonisti. Zatim je konstatirano da se dio slavenskih plemena (Sagudati, Dragoviti, Rinhini, Strumci i Smoljani) trajno naselio u Makedoniji, i po njima je ona dugo vremena nazivana Sklavinija. Poslije turskog osvajanja Makedonije, nastale su nove promjene u etnografskoj slici zemlje i u socijalnom položaju njenog stanovništva, odnosno povlačenje makedonskog stanovništva u planine u prvim stoljećima i prepuštanje kotlina i gradova doseljenom turskom stanovništvu, i preseljavanje Makedonaca u obratnom pravcu u posljednjim stoljećima turske vladavine. Etničko se šarenilo u Makedoniji povećalo i doseljavanjem vlašskog i albanskog stanovništva iz istočne Albanije, ali sve do kraja osmanlijske vladavine osnovna masa stanovništva u Makedoniji bili su Makedonci.

Dalje se govori o etničkim promjenama poslije 1912. godine, i na osnovi navedenih statističkih podataka izveden je zaključak da je preseljivanjem velikog dijela turskog i islamiziranog albanskog i makedonskog stanovništva u Tursku, makedonsko stanovništva u Makedoniji pod jugoslavenskom i bugarskom vlašću postalo homogenije, ali da se u dijelu koji je pripao Grčkoj, doseljavanjem maloazijskih »Grka«, etnička slika stanovništva promijenila na štetu makedonskog stanovništva.

Iz navedenih podataka o brojčanom stanju stanovništva Makedonije u njenim etnografskim odnosno prirodnim granicama vidi se da je od ukupnog broja koji je bio 2,642.353, u Makedoniji pod jugoslavenskom vlašću živjelo 947.468, u dijelu Makedonije pod bugarskom vlašću 235.000, u Makedoniji pod grčkom vlašću 1,455.785 i u onom dijelu pod albanskom vlašću 4000 stanovnika (podaci se odnose na kraj dvadesetih i početak tridesetih godina XX st.).

U posljednjem podnaslovu općeg dijela (str. 291–326) govori se o privrednim prilikama u Makedoniji, a pri tome su posebno razmotrene seoske privredne grane (zemljištvo, šumarstvo i stočarstvo), posebno zanatstvo, pečalbarstvo, industrija, rudarstvo, zatim komunikacije i trgovina.

Prilikom osvrta na zemljištvo, naglašeno je da su se, uz žita koja su bila zastupljena gotovo svuda, u Makedoniji uzgajale industrijske kulture — duhan, pamuk, suncokret, mak, zatim vinova loza i ranije dudovi, a također i povrtlar-ske kulture i voće. S obzirom na polunomadski karakter stočarstva, koje je u prošlosti bilo rentabilnije od ostalih privrednih grana, razgraničavanja su poslije Berlinskog kongresa i naročito podjela Makedonije poslije balkanskih ratova nanijeli velike štete stočarstvu. U prilog toj konstataciji navode se statistički podaci o brojčanom stanju stočnog fonda u Makedoniji (goveda, bivoli, konji, magarci, svinje, ovce i koze), iz kojih se zaključuje da je u usporedbi sa sredinom XIX st., 1940/41. godine broj svih vrsta stoke smanjen, a broj koza i ovaca je prepolovljen, odnosno opao na trećinu.

Pri osvrtnu na zanatsku proizvodnju u Makedoniji istaknuto je da su neki zanati, na primjer kožarstvo, krznarstvo, kujundijstvo, obrada bakra i dr. do sredine XIX st. dostigli znatne razmjere, ali da je smanjenjem prostora za njihove proizvode poslije 1878. i 1912–1913. god. i pojavljivanjem jeftine industrijske robe iz Evrope makedonsko zanatstvo opalo. Opadanje zanatstva i stočarstva pridonijelo je povećanju broja nezaposlenih, koji su bili prinuđeni da potraže egzistenciju van zemlje, čime se povećao broj makedonskih pečalbara.

Dalje se u radu govori o rudarstvu, kao o starijoj industrijskoj grani u Makedoniji, i naglašava da je eksploatacija olova, srebra, bakra, zlata i dr. potkraj turske vladavine opala, ali da su tridesetih godina ovog stoljeća otvoreni rudnici magnezita, hromita, mangana, antimona i dr. Ipak se, i pored domaćih sirovina i jeftine radne snage, industrija u Makedoniji počela veoma kasno razvijati (i to tekstilna, prehrambena i duhanska), uglavnom zbog historijskih okolnosti, nedovoljnog kapitala i nedostajanja električne energije.

Razmatranjem saobraćajnih i trgovačkih prilika završava se rad »Makedonija kao prirodna i ekonomska cjelina«. Tu je dan kratak osvrt na putove u Makedoniji, naglašeno da su još u rimsko doba kroz nju prolazili važni međunarodni putovi, da su se u vrijeme prvih stoljeća svoje vladavine Osmanlije brinuli za relativno sigurno putovanje tim putovima, i da je nova etapa u razvoju saobraćaja u Makedoniji nastala izgradnjom željeznica. U vezi s trgovinom, kaže se da se poslije političke stabilizacije Osmanlijske imperije trgovina počela razvijati i da su u XVIII i XIX st. makedonski trgovački karavani prenosili pamuk i ostale poljoprivredne proizvode čak u srednju Evropu, odakle su donosili industrijske proizvode, uglavnom tekstil.

U zaključku rada (str. 327—328) naglašeno je da Makedonija predstavlja zaočruženu prirodnu cjelinu, amfiteatralno okrenutu prema Solunskom zalivu, i da je potkraj turske vladavine bila i ekonomska i etnografska cjelina, ali da je njen daljnji prirodni razvoj bio prekinut neprirodnom političkom podjelom 1913. godine.

Iako je prvi put objavljen prije 34 godine, a svakako je pisan prije, rad »Makedonija kao prirodna i ekonomska cjelina« veoma je uspješno riješio zadatke postavljene u naslovu, i prikazao Makedoniju u toku njena historijskog razvitka. Uz to, prilično je prostora posvećeno demografskim prilikama u Makedoniji, i pri tome dani komparativni statistički podaci o stanovništvu u svim makedonskim krajevima, odnosno većim naseljima, i to posebno za Makedoncu, a posebno za ostale narodnosti (Turke, Vlahe, Rome, Grke i dr.) od druge polovice prošlog do tridesetih godina ovoga stoljeća. Primjedbe na raspored teksta, na oblasnu podjelu i na to što je nekim podnaslovima posvećeno više a nekim manje pažnje, nimalo ne umanjuju vrijednost toga rada, jer prije obavljanja »Historije makedonskog naroda« on je bio tako reći jedino djelo u kome je prikazana makedonska stvarnost. Ako se ima na umu to da je taj rad prvi put objavljen u susjednoj NR Bugarskoj, gdje se posljednjih godina uporno negira ta stvarnost, vrijednost se toga rada još više povećava.

Milka Zdraveva

*ĐURO ĐAKOVIĆ, Život i djelo. Građa za monografiju,
Slavonski Brod 1979, 594 str.*

Đuro Đaković, istaknuti prvak radničkog pokreta Jugoslavije do 1929, nema još uvijek znanstvene biografije. Izdanjem građe i organiziranjem znanstvenog skupa učinjen je velik korak ka ostvarenju toga cilja.